

МЕТАФОРА ДУАЛІЗМУ У ГНОСТИЦИЗМІ

У статті автор спростовує твердження про те, що гностицизм у своїй основі дуалістичний та визнає існування двох і більше богів. Автор статті доходить висновку, що в основу гностицизму покладено онтологічний монізм, а дуалізм – це лише метафора, яка покликана показати недосконалість та позірність чуттєвого (матеріального) світу.

Ключові слова: дуалізм, онтологічний монізм, метафора, деміург, еон, Ісус Христос, самопороджене.

Ihor Karivets'
Lviv National Polytechnic University

The Metaphor of Dualism in Gnosticism

In this article the author refutes the statement that Gnosticism is dual in its own basis and recognizes the existence of two or more gods. The author comes to the conclusion that in the basis of Gnosticism is ontological monism, but dualism is only metaphor, which shows imperfection and illusiveness of sensuous (—material”) world.

Keywords: dualism, ontological monism, metaphor, demiurge, eon, Jesus Christ, autogene.

Можна стверджувати, що сьогодні людям освіченим, людям, які вважають себе християнами, або нічого невідомо про гнозис, або їхні відомості про гностицизм є спотвореними. Такий стан речей зумовлений тим, що гностицизм був оголошений єрессю і це тавро «єресі» досі залишається на ньому, а сам гнозис втратив своє значення, як духовного знання. Саме слово «гнозис» присутнє у назві однієї із філософських наук, а саме: гносеології, але вона є лише «теорією пізнання; вчення про пізнання, його чинники, форми та результати. Особливістю Г. є те, що вона намагається вивчати пізнання з позиції зовнішнього

за ним спостереження, тобто припускає, що його можна досліджувати так само, як будь-який реальний процес» [1, с. 46]. У цьому визначенні нічого не говориться про гнозис, як знання, а лише про пізнання, що не є правильним; не можна зводити гнозис до пізнання, бо він не є ним. Треба було б спершу з'ясувати значення слова «гнозис» у Платона та Аристотеля, у неоплатоніків і перших християн. Крім цього, гностицизму приписується дуалізм: «Гностицизм сповідував позицію дуалізму...згідно із Г. є Бог і Деміург...» [1, с. 46].

Гнозис є специфічним знанням у тому сенсі, що він є знанням про специфічні об'єкти та явища, про які не можна говорити раціонально на поняттєво-абстрактному або спекулятивному рівні, тобто на рівні, що відірваний від безпосереднього досвіду та сприйняття. Специфічні об'єкти та явища потребують іншої мови, аби за її допомоги вони були висловлені; ця мова повинна бути поетичною, образною та метафоричною. Тому дуже часто, в апокрифах зокрема, і в езотеричній літературі загалом, говориться про те, що йтиметься про невисловлюване, невидиме, абсолютне, котре знаходиться за межами вираження звичайної мови, яка об'єктивує.

Специфічні об'єкти – це об'єкти, які не об'єктивуються, тому вони потребують іншої мови для того, аби їх можна було осягнути; такою мовою стає поетична, образно-метафорична мова. Специфічні об'єкти не можуть бути елементом інтенціональних суб'єктно-об'єктних відношень. Крім цього, сфера необ'єктивованих (незвичайних) об'єктів є ширшою за сферу об'єктивованих (звичайних) об'єктів. До таких незвичайних об'єктів належать, наприклад, Бог/Єдине, архе (початок), душа, дух, свідомість, свобода, совість тощо. Гнозис, фактично, це є знання про такі незвичні об'єкти, які не можна пізнати за допомогою звичних наукових методів емпіричних і математичних наук. Гностичне пізнання є творчим пізнанням, яке потребує метафори для виходу за межі сфери звичайних об'єктів: «...метафора – це характеристика творчого пізнання, яка проявляється в мові» [2, р. 41].

Розглянемо, наприклад, свідомість. Для гностиків завжди є дивним те, що свідомість приписується психофізичному Я – Я повсякденного досвіду. Свідомість – це завжди спільна

відомість, спільне відання або знання. Так чи інакше, свідомість пов'язана із знанням. Тому свідомість – це завжди я *знаю*, що я *знаю*, що таке добро; я *знаю*, що я *знаю*, що таке буття, істина тощо. Добро, буття та істина – це не абстрактні поняття, які потребують запам'ятовування та ґрунтовного лінгвістичного, семантичного чи концептуального аналізу; якщо я знаю, що я знаю, що таке добро, буття та істина, то я змінююся, я стаю зовсім іншою людиною, ніж був до того. Гнозис, як усвідомлення добра, буття та істини, є практичним.

«Подвоєння» відбувається на метапсихічному рівні. Психічний рівень – це рівень рефлексії, яка рефлексує щодо інстинктів та психічних станів (досвід). Але усвідомлення досвіду та інстинктів, спостереження за формуванням досвіду психічного життя – це вже потребує виходу на метарівень, тобто рівень свідомості. Тому свідомість не може бути предметом і об'єктом об'єктивного дослідження; вона не може бути позитивно визначена за допомогою наукового пізнання. Виникає питання, а що таке я в я знаю, що я знаю...? Що являє собою оце перше я? З другим я ми знайомі, бо маємо з ним справу кожного дня – це наш центр досвіду, це емпіричне я, як психофізична єдність у гусерлівському значенні, у аристотелівському значенні як єдність гіле і морфе. Але чи справді перше я є у значенні другого, рефлексивного я? Якщо друге я, рефлексивне я, об'єктивується і стає предметом дослідження психології та інших гуманітарних наук, то перше я не об'єктивується; об'єктивація рефлексивного я здійснюється за рахунок того, що воно є психофізичною єдністю, тобто частково ототожене з фізичним тілом. Коли я кажу «я», то вказую на своє тіло; крім цього, коли я кажу «я», я вказую на свої відчуття, переживання, досвід, емоції тощо. Але усвідомлення цього «я» – це вже метарівень: я знаю, що я знаю, що кажу «я». Оце перше я вже не можна об'єктивувати і вказати на нього, як ми вказуємо на психофізичне я – я звичного досвіду. Чим же є перше я, котре не об'єктивується? Нам не допоможуть тут ні психологія, ні інші гуманітарні науки, які мають справу виключно з об'єктивованим я; ці науки навіть не здогадуються, що може існувати необ'єктивоване я. Суб'єкт аж ніяк не є рефлексивним я, об'єктивованим я. Суб'єкт – це необ'єктивоване я.

Об'єктивоване я – це його поверхня, яку можна назвати психофізичною, а необ'єктивоване я – це глибина, трансцендентність. Необ'єктивоване я не є «річчю в собі»; воно є свідомістю об'єктивованого я. Суб'єкт знаходиться в об'єктивованому я, як його можливість свідомості. Коли я кажу, що я знаю, то це каже об'єктивоване я; об'єктивоване я завжди притомне. Усі висловлювання об'єктивованого я є притомними, але не є свідомими. Усі твердження суб'єкта, або необ'єктивованого я, є свідомими. Об'єктивоване я наділене рефлексією, а не свідомістю. Свідомістю живе лише суб'єкт. Суб'єкт свідомості – це радикальний внутрішній об'єкт емпіричного я, носій совісті і свободи.

У гностицизмі такий радикальний необ'єктивований внутрішній об'єкт емпіричного я описується метафорою «гірчиного зерна». Ісус Христос, наприклад, каже: «До чого порівняємо Царство Боже? Воно як те зерно гірчичне, яке, коли сіється в землю, найдрібніше за всі земні насіння. Як посіяне ж буде, виростає, і стає над усі зілля більше, і віття пускає велике таке, що кублитись може в тіні його птаство небесне» (Мт. 4:30-34). Царство Боже, яке знаходиться всередині кожного з нас, подібне на найменше зерно, яке може прорости у нашій душі під впливом вищого знання – гнозису. Але Царство Боже не об'єктивується, тобто воно не існує в часі і просторі, як звичайний об'єкт, наприклад, як певна країна, як певне місце на землі тощо. Отже, Царство Боже всередині людини. Про це *знали* ще раніше. Наприклад, у Катха Упанішаді написано: «Цей *пуруша*, який не спить, що породжує один бажаний образ за одним, Він – чистий, Він – Брахман, Він зветься безсмертним. У ньому містяться усі світи, ніхто не виходить за Його межі. Воістину – це Ти» [3, с. 81]. Пуруша, Атман, Брахман, Царство Боже – все це радикальні об'єкти, які не можна об'єктивувати, тобто перевести їхнє існування у часопростір. Тому існує «проблема» їхнього вираження у мові. Ця «проблема» долається завдяки використанню метафор, поетичних образів, алегорій тощо. Також ця «проблема» може долатися за допомогою використання символів. Символічна мова гнозису також добре відома дослідникам [див.: 4; 5]. У грецькій мові символ – це предмет, поділений на дві половинки між двома особами й

означає вдячність. Таким чином символ, натякаючи на втрачену єдність земного і небесного, звертався до прихованої реальності. Символ наполовину матеріальний, бо його можна зобразити, але символічне зображення відсилає до духовної реальності. Посередником між об'єктивованим світом і світом необ'єктивованих об'єктів (які не потрібно плутати з «речами в собі») є символи. Символ є містком між видимим (об'єктивованим) і невидимим (необ'єктивованим). Символ належить частково до об'єктивованого світу, бо сприймається чуттями, але, з іншого боку, він веде нас до необ'єктивованого. Радикальні об'єкти не визначаються за допомогою понять; про них можна висловлюватися символічно, метафорично, образно тощо.

Отже, коли ми говоримо про предмет гнозису, то його предметом є *радикальні об'єкти*, які ніколи не об'єктивуються. Тому гнозис – це знання про такі об'єкти (в езотеризмі їх ще називають «тонкими», «невидимими» тощо). Не треба боятися прикметника «радикальний». Прикметник «радикальний» походить від латинського слова *radix*, що означає корінь. Відповідно, радикальні об'єкти – це об'єкти корінні, основні, духовні, найважливіші для людини та її розвитку.

Як можна говорити про те, що не об'єктивується і, отже, не може бути висловленим; як можна говорити про те, що невидиме? Знову ж таки, невисловлюване і невидиме – це метафори. «Висловлене невисловлене», «висловлене невидиме» позначає гнозис, у той час як епістема – це знання про звичайні об'єкти і явища, які можна раціонально обчислити, класифікувати тощо; одним словом, епістема – це наукове знання у широкому значенні цього слова. Епістемологія – це наука про об'єктивне знання, тобто знання про об'єкти, які є елементом інтенціональних суб'єктно-об'єктних відношень.

В основі гностицизму лежить принцип онтологічного монізму, тому його дуалізм – позірний. Ось як цей принцип розкритий в апокрифічному Євангелії Івана: «Єдине – це єдиновладдя, понад яким нічого немає. Це істинний Бог і Отець всього, невидимий Дух, який понад усе, непорушний, в чистому світлі – той, кого ніхто не бачив... Не можна про нього думати як про бога чи богів. Бо він вище бога і богів, немає нікого, хто був

би паном над ним...»[6]. Всі душі, всі істоти, онтологічно поєднані цим божественним Єдиним. Лише профанний гностицизм може говорити про онтологічний дуалізм і саме цей профанний гностицизм критикують та оголошують ерессю Отці Церкви. У гностицизмі не йдеться про матерію, як те, що існує, як те, що є одним із початків (архе). Йдеться про іншу матеріальність – чуттєву – яка є пасткою для духу. Чистий дух – вільний від «матерії», тобто чуттєвості, бажання насолоди, бажання володіти і страху смерті, який прив'язує його до тіла, що породжує в ньому ілюзію смертності. Гностики кажуть: «Мертві не живі, а живі не помруть». Померти неможливо, адже в людині є безсмертна божественна іскра – епіноія. Але все, що було створено шляхом шахрайства і помилки, буде знищено: «Ісус відповів: —Я...сіюся...з помилки ангела, бо шість ангелів блукають без мети із своїми п'ятьма поборниками, і всі вони будуть знищені разом із своїми творіннями» [7, с. 18].

Гнозис, як сукупність метафор та образів, аж ніяк не є «нижчим» за епістему; навпаки, гнозис вважається вищим за звичайне, повсякденне знання, за наукове знання, котре стосується приземлених, практичних, речей, які знаходяться під рукою. Якщо ми намагаємося тлумачити гнозис буквально, то він вже не гнозис, а лише певний набір безсенсовних тверджень. Так, наприклад, в гностицизмі йдеться про двох творців: Єдине і деміурга. Перший з них – «добрий», а другий – «поганий». І коли ми починаємо тлумачити, що ось бачите, гностики були дуалістами, вони визнавали двох богів: доброго і злого, то ми просто перекручуємо зміст гнозису, який є образно-метафоричним. Якщо ж вдуматися у цю метафору Єдиного і деміурга, то ми зрозуміємо, що деміург – це неправильна істота, яка хоче бути Богом; це істота, котра хоче зайняти Його місце, і це бажання зайняти місце Бога, Єдиного, заважає їй спілкуватися саме з Єдиним. З іншого боку, цей деміург, який створює матеріальний світ, як пастку для душ, розглядається в гностицизмі як нечесний гравець, шахрай, тому цей матеріальний світ можна розглядати як певний жарт, трюк, як виверт (зворотній бік) духовного світу. Згадаймо тут лихого троля з казки «Снігова королева», який «зробив дзеркало, у якому все гарне видавалося гидким, а все погане виглядало

прекрасним... Усі учні троля – тролята – скрізь розповідали про те дзеркало. Вони бігали з ним по усіх усюдах, і нарешті захотіли полетіти аж на небо, щоб поглузувати з самого Бога» [8, с. 1]. Так і у гностицизмі: наш світ, в якому ми зараз перебуваємо – це лише спотворений, зворотний бік духовного світу. І в наших силах, за допомогою гнозису, змінити його. Тому гнозис у гностицизмі розглядається як знання, котре дає духовну силу і свободу, звільняє від спотвореного сприйняття світу, що «у злі лежить». Не будь-яке знання є силою, що трансформує спотворене у справжнє; лише гнозис може трансформувати. Як тільки відбулося звільнення, світ стає світом, в якому є лише Єдине, свобода, радість і любов. Спасіння полягає у звільненні від спотвореного сприйняття світу, від його поділу на «вищий» і «нижчий», на Бога і Сатану (у християнстві Сатана керує цією частиною Всесвіту, до якої належить Сонячна система; Ісус Христос називає його «князем світу цього»). У гностиків постає Деміурга (у християн постать Сатани), який сліпо створює цей світ, що відпав від Єдиного, допомагає нам зрозуміти обмеженість усього матеріального, скінченного і видимого (чуттєво даного). Адже, згідно із Євангелієм від Фоми: «Царство Отця поширюється землею, але люди не бачать його». Царство Отця вже тут, але люди знаходяться у полоні спотвореного сприйняття себе і світу, тому вони не відчувають його. Деміург / Сатана відхилився від істини, а саме відхилення є її спотворенням; отже, світ в якому ми зараз живемо є лише кривим дзеркалом Царства Божого, і щоб побачити (сприйняти) Царство Боже необхідно розбити це криве дзеркало гнозисом.

Гнозис є знанням про «безмовні глибини» (М. Бубер). «Глибина» стосується необ'єктивованих об'єктів творіння, а їхня «безмовність» означає, що їх не можна пізнати за допомогою глузду; вони мовчать, коли говорить глузд. З іншого боку «безмовні глибини» гнозису можна досвідчитися і про такий досвід пережиття «безмовних глибин» пише М. Бубер: «З мого незабутнього досвіду я добре знаю, що є стан в якому межі особистісної природи життя, здається, зникають, і ми відчуваємо неподільну єдність. Я можу назвати це до-біографічною єдністю і припустити, що вона є прихованою і незмінною під усіма біографічними змінами» [9, р. 43].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Петрушенко В.* Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. – Львів: «Магнолія 2006», 2011. – 352 с.
2. *Meer van der.* Introduction // *Philosophical Inquiries*. Vol. 3, № 1(2015). – pp. 41-46 – [Електронний документ] – Режим доступу: <http://www.philing.it/index.php/philing/article/view/113/60>
3. Упанішади / Переклад, передмова та коментарі Йога Сутарами. – Львів: Фенікс, 1999. – 244 с.
4. *Jonas H.* *The Gnostic Religion*. – Boston: Beacon Press, 2001. – 355 p.
5. *Merkur D.* *Gnosis: An Esoteric Tradition of Mystical Visions and Unions*. – New York: State University New York Press, 1993. – 387 p.
6. Евангеліє от Иоанна – [Електронний документ] – Режим доступу: http://biblia.org.ua/apokrif/nag_hammadi/ap-john.shtml.htm
7. «Євангеліє від Юди» як пам'ятка гностицизму: Методичні вказівки до другої частини модуля «Філософія» для студентів усіх спеціальностей та форм навчання / Укл.: І. В. Карівець. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – 16 с.
8. *Андерсен Г. Х.* Снігова королева / переказ Івана Малковича. – К.: Видавництво Івана Малковича «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2002. – 16 с.
9. *Buber M.* *Between Man and Man* / Translated and introduced by Robert Gregor Smith. – London and Glasgow: Collins, 1961. – 256 p.